

Lärares arbetsvillkor och hälsa efter 1990-talets skolreformer

Jannike Kjellström, Ylva B Almquist, Bitte Modin

Den svenska skolan har genomgått omfattande strukturella förändringar under de senaste decennierna som påverkat dess inre liv och villkoren som präglar lärares yrkesvardag. I den här artikeln rapporterar vi om sambandet mellan lärares arbetsvillkor och hälsa i efterdyningarna av 1990-talets skolreformer och visar att det finns påtagliga hälsovinster för lärarna om arbetsvillkoren skulle förbättras.

Att den psykosociala arbetsmiljön har stor betydelse för människors hälsa är ett välkänt faktum (Bonde 2008, Nieuwenhuijsen m fl 2010, Stansfeld & Candy 2006). Goda arbetsförhållanden har potential att stärka individers utveckling, självkänsla och värdighet samt skydda mot fysiska och psykosociala riskfaktorer (Marmot m fl 2008, Söderfeldt m fl 2000). Lärarna utgör en yrkesgrupp där arbetsvillkoren kan anses ha förändrats till det sämre. Sedan början av 1990-talet har den svenska skolan genomgått flera stora reformer med stegvisa försämringar av lärares arbetsvillkor som följd (SOU 2014:5). Den senaste statistiken visar att lärare är bland de mest stressade yrkesgrupperna i Sverige idag med en högre arbetsbelastning, mindre stöd från överordnade, mindre upplevd kontroll i arbetet och högre sjukfrånvaro i stressrelaterade besvär jämfört med andra yrkesgrupper (Arbetsmiljöverket 2012:5, 2014:4; TCO 2013:a). Trots att läraryrkets arbetsinnehåll till stor del präglas av villkor som delas av kåren

FÖRFATTARE

Jannike Kjellström, MSc i folkhälsovetenskap
jannike.kjellstrom@chess.su.se

Ylva B Almquist, Docent i sociologi
yba@chess.su.se

Bitte Modin, Professor i medicinsk sociologi
bitte.modin@chess.su.se

Samtliga vid Centre for Health Equity Studies
(CHESS), Stockholms universitet/Karolinska
Institutet, Stockholm

Författarna vill rikta ett stort tack till alla lärare som deltog i datainsamlingen. Vi skulle också vilja tacka Forte, Vetenskapsrådet, Formas och Vinnova som finansierar det övergripande projektet.

i sin helhet finns det stora variationer i hur enskilda lärare skattar sin arbetssituation. Det kan både bero på skillnader i den (objektiva) skolspecifika arbetsmiljön och på den (subjektiva) individuella upplevelsen av arbetsvillkoren. För att nå en djupare förståelse på området är det viktigt att inte bara belysa lärarna i förhållande till andra yrkesgrupper, utan att också undersöka vilka aspekter av deras arbetsvillkor som ter sig mest angelägna att åtgärda för att bryta den negativa hälsoutveckling som ägt rum *inom yrkesgruppen* under det senaste decenniet.

Med detta som utgångspunkt antar denna studie en explorativ ansats med syfte att först undersöka hur arbetsvillkor och hälsa bland högstadielärare i Stockholm fördelas med avseende på olika bakgrundsfaktorer som exempelvis kön och yrkeserfarenhet. Valet av specifika arbetsvillkor – återkoppling, kollegialt stöd, kollegial sammanhållning, krav och kontroll i arbetssituation samt tidsanvändning – grundar sig dels i den psykosociala arbetsmiljöforskningen (Johnson 1986, Karasek & Theorell 1990, Siegrist 2002), dels i de empiriska sammanställningar som presenterats rörande lärarnas arbetsvillkor (Läraryrket 2014, Skolverket 2013:385, SOU 2014:5). I ett nästa steg undersöker vi hur dessa aspekter av arbetsvillkor hänger samman med lärarnas hälsa i form av stress, nedstämdhet och allmänt hälsotillstånd, före och efter att vi tagit hänsyn till skol- och individrelaterade bakgrundsfaktorer. Slutligen analyserar vi hur stor andel av ohälsan inom lärarkåren som potentiellt skulle kunna reduceras om lärarnas arbetsvillkor förbättrades.

PSYKOSOCIAL ARBETSMILJÖ OCH HÄLSA

Forskningen om psykosocial arbetsmiljö är omfattande och har vid det här laget identifierat ett flertal faktorer som ökar risken för ohälsa. Bland dessa finns höga krav, låg kontroll och lågt stöd (Bonde 2008, Johnson 1986, Karasek & Theorell 1990, Stansfeld & Candy 2006), otrygg anställning och att inte bli belönad för sina ansträngningar (Siegrist 2002, Stansfeld & Candy 2006) samt känslor av att inte vara delaktig (Theorell 2003). Organisatoriska förändringar (Härenstam m fl 2006:4) och ledarskap (Fjell m fl 2007) är andra faktorer som kan påverka anställdas hälsa. Den mest använda och välkända modellen i arbetsmiljöforskningen för att förklara kopplingen mellan psykosociala faktorer och hälsa är krav-kontroll-stöd-modellen. Enligt denna modell innebär höga krav i kombination med låg kontroll över det egna arbetet – en så kallad anspänd situation – en ökad risk för stressrelaterade symptom och känslor av hopplöshet (Karasek & Theorell 1990). Däremot behöver en hög arbetsbelastning under en begränsad period inte nödvändigtvis innebära en inverkan på hälsan utan det är först efter en längre tid som hälsan kan påverkas negativt (TCO 2013:b). Den tredje dimensionen i modellen beaktar stöd som en potentiellt skyddande faktor mot stress och ohälsa

(Cohen & Syme 1985). Socialt stöd i arbetslivet kan komma från såväl kollegor som chefer och kan exempelvis uttryckas i form av kollegialt samarbete. Att ha höga krav, låg kontroll och lågt stöd anses vara den situation som ger upphov till det sämsta hälsotillståndet (Karasek & Theorell 1990). Negativ stress brukar definieras som de fysiologiska besvär som uppstår när ansträngningen är högre än vad individen känner att denne klarar av. Långvarig exponering för den här typen av stress har visat sig vara mycket skadlig för individens hälsa och kan i förlängningen ge upphov till såväl psykologiska som fysiologiska sjukdomar (Arbetsmiljöverket 2001:2). Krav, lågt inflytande och brist på stöd från ledning och kollegor har Arbetsmiljöverket (2001:2) pekat ut som de vanligaste orsakerna bakom stress i arbetslivet.

Även i den internationella litteraturen framkommer att läraryrket är stressfyllt, något som föranlett många studier om lärares psykosociala arbetsmiljö och hälsa. Kyriacou (2001) har i en litteraturgenomgång listat olika källor till den stress som lärare upplever i sitt arbete. De främsta anledningarna var tidspress och höga krav, administration och dokumentation, dåliga arbetsvillkor och att upprätthålla disciplin. Genomgången pekade också på att det är viktigt med en stödjande miljö bland kollegor och ledning för att minska stress. Detta skiljer sig från en annan studie som undersökte olika faktorer inverkan på lärares upplevda stress och där det visade sig att höga krav, dåligt elevuppförande och negativ feedback hade störst inverkan, medan stöd från ledning och kollegor inte var kopplat till stress (Jacobsson m fl 2001). Westman och Etzion (1999) har vidare visat att upplevelser av stress, ansträngning och utmattningssyndrom kan överföras från en anställd till en annan, till exempel från lärare till deras överordnade och vice versa. Förutom effekter på stressnivå, har forskning visat att psykosociala arbetsmiljöfaktorer är kopplade till en rad andra typer av hälsoutfall. En studie gjord bland finska lärare pekade på att en ansträngd arbetssituation är starkt förknippad med känslomässig utmattning (Santavirta m fl 2007). I en annan studie påvisades att hög arbetsbelastning, tidspress och fysisk ansträngning är positivt korrelerade med depression, ångest och somatiska symptom (Van Der Doef & Maes 2002). Sann (2003) fann också att höga krav och antal arbetstimmar är kopplade till somatiska symptom och utmattning.

LÄRARES ARBETSVILLKOR OCH HÄLSA EFTER 1990-TALET SKOLREFORMER

Ur ett svenskt perspektiv har det hänt mycket det senaste decenniet vad gäller skolans psykosociala arbetsmiljö. Ett antal rapporter och kartläggningar som gjorts på senare år har lyft fram den svenska lärarkårens successivt försämrade arbetsmiljö (Arbetsmiljöverket 2012:5, Lärarförbundet 2014, SOU 2014:5) och hälsa (Arbetsmiljöverket 2012:5, Björklund m fl 2004, TCO 2013:a). Till

de arbetsmiljöfaktorer som pekats ut som särskilt problematiska hör den höga arbetsbördan som bland annat innebär att många lärare arbetar runt 48 timmar, i vissa fall ända upp till 55 timmar, per vecka (Skolverket 2013:385). Många lärare uppger att alltför mycket tid går åt till administration och dokumentation, ofta på bekostnad av planering av undervisningen (Skolverket 2013:385). Beträffande lärarnas tillgång till stöd i arbetet framkommer detta ofta som bristfälligt från såväl skolans ledning och rektor som från kollegor. I en undersökning från Skolverket (2006:282) framgick att en fjärdedel av lärarna var missnöjda med skolledningen medan 10 procent uppger att relationen till rektorn var problematisk. Vissa lärare rapporterade också att de känt sig motarbetade av sina kollegor. När det gäller hälsa tillhör lärare den yrkeskategori som är mest stressad och fysiskt utmattad (TCO 2013:a) med stigande sjukskrivningstal till följd av bland annat depression och utmattningssyndrom (Arbetsmiljöverket 2012:5, Lärarförbundet 2014). Detta bekräftas även i Arbetsmiljöverkets senaste två urvalsundersökningar kring arbetsorsakade besvär som visar att grundskolelärare ligger högst bland samtliga yrkesgrupper i Sverige vad gäller självrapporterade besvär till följd av stress och psykiska påfrestningar. Medan grundskolelärarnas andel låg på 19 procent år 2012 och 22 procent år 2014 var motsvarande genomsnitt för den förvärvsarbetande befolkningen i sin helhet 8 respektive 10 procent (Arbetsmiljöverket 2012:5, 2014:4)

Trots att det är svårt att fastställa anledningarna till lärarnas alltmer ofördelaktiga arbetsmiljö är en trolig förklaring de förändringar i läraryrkets arbetsinnehåll som följt i spåren av framför allt 1990- och 2010-talets skolreformer. År 1991 gick den svenska skolan från att vara statligt styrd till att huvudsakligen styras av kommunerna (SOU 2014:5). I samband med kommunaliseringen ersattes även den tidigare central- och detaljstyrda modellen med en mål- och resultatstyrd verksamhet i syfte att göra skolan mer resurseffektiv. Året därpå följde en reform som gjorde det möjligt för fristående skolor att etablera sig och därmed infördes rätten till det fria skolvalet. Reformerna blev i många avseenden dåligt implementerade, både på statlig och kommunal nivå, med en ökad administrativ börda och svårigheter att hantera de nya ansvarsförhållandena som reformerna gav upphov till (SOU 2014:5). Decentraliseringen av skolan följde i spåren av den finansiella kris som Sverige genomgick under 1990-talet och var ett sätt för staten att kostnadseffektivisera skolan (SOU 2014:5). I förlängningen innebar detta att lärartätheten minskade och att kostnaden per elev sjönk. Konkreta försämringar för lärarnas del bestod bland annat av att meritvärderingssystemet avvecklades, vilket innebar att kommunerna själva fick ansvaret att anställa lärare som de ansåg lämpliga, oavsett behörighetsstatus, och inte som tidigare då lärare som rankades högst på basis av sina meriter fick tjänsten. Därutöver nedmonterades fortbildningen, lärarutbildningen reviderades, arbetstiden förlängdes och lönesättningen

avreglerades. Vidare togs den reglerade undervisningsskyldigheten (USK) bort och arbetsgivaren gavs makten att disponera lärarnas tid genom införandet av ferietjänstgöring, något som bland annat innebar en inskränkning av den förtroendearbetstid som lärarna tidigare erhållit (SOU 2014:5). På senare år har regeringen gjort flera försök att rätta till de problem som uppstod efter 1990-talets skolreformer genom ett antal nya reformer och politiska åtgärder, däribland en ny skollag, nya läroplaner, ett nytt betygssystem, förändringar i lärarutbildningen, utökning av nationella prov och satsningar på kompetensutveckling genom rektors- och lärarlyften (SOU 2014:5). Detta har, åtminstone på kort sikt, resulterat i ytterligare påfrestningar på skolans inre liv.

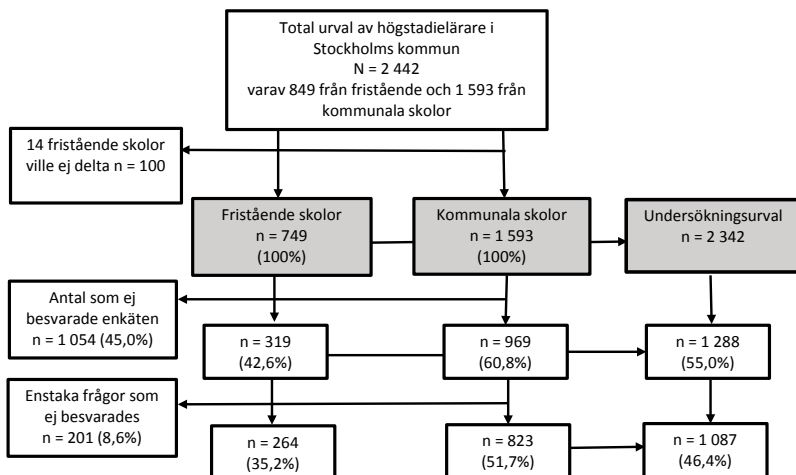
Även om lärarna som yrkesgrupp överlag fått försämrade arbetsvillkor så finns det variationer inom gruppen. Exempelvis skiljer sig villkoren åt mellan att arbeta på en kommunal respektive fristående skola; lärare på kommunala skolor arbetar vanligtvis enligt så kallad ferietid medan lärare vid fristående skolor oftast har en vanlig semestertjänst (Stenlås 2009:6). Utöver strukturella skolfaktorer finns det också en variation mellan lärare till följd av individuella skillnader. Tidigare forskning visar till exempel att lärare med längre erfarenhet upplever mindre krav i arbetet jämfört med lärare som har kortare erfarenhet (McCarthy m fl 2014), något som kan förklara varför yngre lärare rapporterar högre stressnivåer än äldre (Antonioniou m fl 2006). I en undersökning av sambanden mellan olika aspekter av psykosocial arbetsmiljö och hälsa bland lärare är det därför viktigt att ta hänsyn till den här typen av skol- och individrelaterade bakgrundsfaktorer.

METOD

Datamaterial

Datamaterialet grundar sig på en enkätundersökning gjord bland högstadielärare i Stockholms kommun under våren 2014. Datainsamlingen har prövats och godkänts av regionala etikprövningsnämnden i Stockholm (dnr 2013/2188-31/5). Enkätstudien ingår i ett större projekt om lärandemiljö och hälsa bland elever i Stockholm. Studiepopulationen baserar sig på ett totalurval av högstadieskolor och lärare verksamma i årskurs 7–9 i Stockholms kommun år 2014. Antalet lärare uppskattades till 2 442 utifrån Skolverkets statistikdatabas Siris, fördelade på 125 skolor. Vid en förfrågan till skolorna valde samtliga kommunala och 47 fristående skolor att delta i studien medan 14 fristående skolor helt avstod från att medverka (n=100). En webbaserad enkät skickades ut till de resterande 2 342 lärarna som definierades som vårt undersökningsurval. *Figur 1* illustrerar bortfallet uppdelat på fristående respektive kommunala skolor. Det externa och interna bortfallet uppgick till 45 respektive till 8,6 procent. De statistiska analyserna begränsades till respondenter med fullständig information på samtliga studievariabler (n = 1 087).

Insamlingen pågick 10 mars – 4 april 2014. Enkäten innehöll frågor om bakgrund, skolans ledning, kollegor, klimat och kultur, psykosocial arbetsmiljö, balans i vardagen, sömn och återhämtning samt hälsa och välbefinnande.

Figur 1. Översikt av externt och internt bortfall uppdelat på fristående respektive kommunala skolor

Stockholm är en av de regioner i landet som har flest fristående skolor (Skolverket 2005:271). Med detta följer högre konkurrens mellan skolorna vilket sannolikt också bidragit till den skolsegregation som ägt rum i kommunen under senare år (Holmlund m fl 2014:25, Nordström Skans & Åslund 2010:4, Skolverket 2005:271). Faktorer som dessa kan bidra till en större variation mellan lärare. Det är till exempel rimligt att anta att lärare som arbetar på de skolor som drabbats hårdast av skolsegregationen är en särskilt utsatt grupp. Förutsättningarna för lärare i Stockholm, men även i andra storstadskommuner, skiljer sig i det avseendet från de som gäller för lärare i mellanstora städer och på mindre orter. Vidare generalisering av de resultat som presenteras i denna studie bör därför begränsas till Stockholm och möjligen även till Göteborg och Malmö där liknande skolförutsättningar råder.

Variabler

Med utgångspunkt från tidigare kartläggningar och forskningsstudier som gjorts på området inkluderas följande fem indikatorer på arbetsvillkor (oberoende variabler): återkoppling från skolans ledning, stöd från kollegor, sammanhållning på skolan, anspänd arbetssituation och tidsanvändning för arbetsuppgifter. Lärarnas ohälsa (beroende variabler) mättes med avseende på tre aspekter: stress, nedstämdhet och dåligt allmänt hälsotillstånd. En mer detaljerad beskrivning av dessa variabler ges i *tabell 1*. Vidare inkluderas följande bakgrundsvariabler i studien: kön, ålder, skolans huvudman, lärarbehörighet, yrkeserfarenhet och antal arbetade år på skolan (se avsnittet *Resultat* för kategorisering av respektive variabel).

Analys

Analyserna gjordes med Stata version 13 (StataCorp 2013). För att besvara frågan om hur arbetsvillkor och ohälsa fördelar sig över bakgrundsvariablerna används bivariata korstabeller. Sambanden mellan arbetsvillkor och ohälsa undersöks med hjälp av Poisson regressionsanalys (Zou 2004) med klusterrobusta standardfel (för att ta hänsyn till att vissa av lärarna arbetade på samma skola) (Cameron & Miller 2015). Resultatet från regressionsanalyserna presenteras som relativa risker (RR) och ska tolkas som risken att ha en viss typ av ohälsa givet att man exponerats för en viss arbetssituation (jämfört med att inte bli exponerad). Resultaten från de statistiska analyserna presenteras i två olika modeller för vart och ett av de tre studerade hälsoutfallen. Modell 1 redovisar riskestimaten för varje enskild typ av arbetsvillkor (justerade för ovan nämnda bakgrundsvariabler), medan riskestimaten i Modell 2 även justeras för övriga indikatorer på arbetsvillkor. För att besvara frågan om hur stor andel av ohälsan som teoretiskt sett skulle reduceras om en särskild riskfaktor eliminerades eller, som i det här fallet, om arbetsvillkoren förbättrades beräknades så kallade förklarande fraktioner för samtliga variabler i den fullt justerade modellen (Greenland & Drescher 1993). Tolkningen av dessa beräkningar görs under antagandet att det finns en kausal påverkan av arbetsvillkormåttan på de studerade ohälsomåttan och bör därför utläsas med försiktighet. Dessa skattningar ger dock en fingervisning om den hälsomässiga förbättringspotential som de studerade arbetsvillkoren kan medföra.

RESULTAT

Deskriptiv statistik

Förekomsten av gynnsamma arbetsvillkor och ohälsa bland lärare presenteras i *tabell 2*. Närmare 70 procent rapporterar bristande återkoppling från skolans ledning. Däremot rapporterar endast 11 procent att de känner lågt stöd från sina kollegor. Nästan en tredjedel av lärarna upplever att det är dålig sammanhållning på skolan, medan ungefär en fjärdedel befinner sig i en anspänd arbetssituation enligt krav-kontroll-modellen. Vidare upplever cirka 15 procent att deras tid inte används till rätt uppgifter. Vad gäller ohälsa rapporterar närmare 40 procent att de är stressade och 16 procent att de har besvärats av nedstämdhet under den senaste veckan. Dock är det endast en minoritet bland lärarna (cirka 7 procent) som bedömer sitt allmänna hälsotillstånd som dåligt.

Tabell 1. Översikt av frågor kring arbetsvillkor och hälsa.

Variabel	Fråga/påstående	Svarsalternativ	Kategorisering
Återkoppling	<i>Jag får regelbunden återkoppling från ledningen när det gäller mina prestationer som lärare</i>	(1) Stämmer precis (2) Stämmer ganska bra	1-2 = (0) Bra återkoppling från skolans ledning 3-5 = (1) Bristande återkoppling från skolans ledning
Stöd	<i>Jag kan diskutera problem i arbetet med mina kollegor</i>	(3) Stämmer varken bra eller dåligt (4) Stämmer ganska dåligt	1-2 = (0) Högt stöd från kollegor 3-5 = (1) Lågt stöd från kollegor
Sammanhållning	<i>På den här skolan har vi god sammanhållning</i>	(5) Stämmer inte alls	1-2 = (0) God sammanhållning 3-5 = (1) Dålig sammanhållning
Krav	<i>Kräver ditt arbete att du arbetar fort? Kräver ditt arbete att du arbetar mycket hårt? Kräver ditt arbete en alltför stor arbetsinsats? Förekommer det motstridiga krav i ditt arbete? Har du tillräckligt med tid för att hinna med arbetsuppgifterna? (omvänd)</i>	(1) Ofta (1p) (2) Ibland (2p) (3) Sällan (3p) (4) Aldrig (4p)	Krav 5-8p + Kontroll 10-24p = (1) Anspänd arbetsituation Övriga = (0) Ej anspänd arbetsituation
Kontroll	<i>Får du lära dig nya saker i ditt arbete? Innebär ditt arbete att man gör samma sak om och om igen? (omvänd) Har du frihet att bestämma hur ditt arbete ska utföras? Har du frihet att bestämma vad som ska utföras i ditt arbete? Kräver ditt arbete skicklighet? Kräver ditt arbete påhittighet?</i>		
Tidsanvändning	<i>Känner du att du använder tiden till rätt saker?</i>	(1) Ofta (2) Ibland (3) Sällan (4) Aldrig	1-2 = (0) Arbetstiden används till rätt uppgifter 3-4 = (1) Arbetstiden används till fel uppgifter
Stress	<i>Jag har dagar då jag hela tiden känner mig stressad</i>	(1) Inte alls (2) Ibland (3) Ganska ofta (4) Nästan jämt	1-2 = (0) Ej stress 3-4 = (1) Stress
Nedstämdhet	<i>Hur mycket har du den senaste veckan besvärats av nedstämdhet?</i>	(1) Inte alls (2) Lite grann (3) Måttligt (4) Ganska mycket (5) Våldigt mycket	1-3 = (0) Ej nedstämdhet 4-5 = (1) Nedstämdhet
Allmänt hälsotillstånd	<i>Hur bedömer du ditt allmänna hälsotillstånd? Är det...</i>	(1) Mycket bra (2) Bra (3) Någorlunda (4) Dåligt (5) Mycket dåligt	1-3 = (0) Ej dåligt allmänt hälsotillstånd 4-5 = (1) Dåligt allmänt hälsotillstånd

Tabell 2. Förekomst av ogynnsamma arbetsvillkor och ohälsa bland lärare.

Variabler	Antal	Procent
Bristande återkoppling	746	68,6
Lågt stöd från kollegor	121	11,1
Dålig sammanhållning	314	28,9
Anspänd arbetssituation	263	24,2
Arbetstiden används till fel uppgifter	159	14,6
Stress	429	39,5
Nedstämdhet	174	16,0
Dåligt allmänt hälsotillstånd	72	6,6
Totalt	1 087	100

Hur förekomsten av ogynnsamma arbetsvillkor och ohälsa fördelar sig över de olika bakgrundsfaktorerna redovisas i *tabell 3*. Det är vanligare med stress och ett dåligt allmänt hälsotillstånd bland kvinnliga lärare. Däremot finns inga tydliga könsskillnader i nedstämdhet eller arbetsvillkor. Yngre lärare rapporterar överlag mer stress och nedstämdhet än äldre lärare. Likaså är det vanligare att befinna sig i en så kallad anspänd arbetssituation bland yngre lärare jämfört med den äldsta gruppen. Lärare som arbetar på fristående skolor uppger en genomsnittligt bättre hälsa, högre grad av återkoppling från skolans ledning och bättre sammanhållning på skolan samt befinner sig i mindre utsträckning i en anspänd arbetssituation jämfört med de som arbetar på kommunala skolor. Resultaten tyder inte på att det finns några skillnader i arbetsvillkor och hälsa mellan behöriga och obehöriga lärare. Däremot framkommer skillnader i yrkeserfarenhetens betydelse för stress och tidsanvändning. Lärare med mindre yrkeserfarenhet upplever oftare stress samt att de använder arbetstiden till fel uppgifter jämfört med de som har längre erfarenhet i yrket. Vidare uppger lärare som arbetat färre antal år på skolan mer stress och nedstämdhet liksom fler brister i tidsanvändning och återkoppling från ledningen, jämfört med lärare som arbetat fler år på skolan.

Samband arbetsvillkor – ohälsa

Sambanden mellan arbetsvillkor och ohälsa framgår av *tabell 4*. Gällande stress som utfall visar Modell 1 att av lärare som är missnöjda med återkopplingen från skolans ledning löper 47 procent högre risk att känna sig stressade. Motsvarande överrisk bland de som upplever lågt stöd från kollegor är 34 procent medan de som uppfattar sammanhållningen på skolan som dålig har 40 procent högre risk för stress. Vidare löper lärare mer än dubbelt så stor risk (RR 2,16) att känna sig stressade om de befinner sig i en anspänd arbetssituation. Även upplevelsen av att tiden inte används till rätt uppgifter är kopplad till stress såtillvida att dessa lärare har en dubbelt så hög risk (RR 2,03) att rapportera en hög grad av stress. I Modell 2, där alla arbetsvillkor är ömsesidigt justerade, sjunker samtliga estimat och de

Tabell 3. Beskrivande statistik över bakgrundsvariabler, arbetsvillkor och hälsoutfall (n = 1 087).

Variabler	n	%	Stress (%)	Nedstämdhet (%)	Dälig hälsa (%)	Bristande återkoppling från ledning (%)	Lågt stöd från kollegor (%)	Dälig sammanhållning (%)	Anspänd arbets-situation (%)	Arbetstiden används till fel uppgifter (%)
Kön										
Kvinna	723	66,5	42,3	16,0	7,7	68,6	10,9	28,8	31,2	15,1
Man	364	33,5	32,4	15,1	4,1	68,7	11,3	28,8	33,7	15,0
Ålder										
-34 år	137	12,6	42,3	21,2	4,4	65,7	6,5	26,7	27,0	15,4
35-44 år	351	32,3	43,0	16,5	7,4	65,5	10,7	30,1	37,0	20,1
45-54 år	292	26,9	43,5	15,4	5,5	68,8	11,7	27,7	33,2	12,5
55-64 år	260	23,9	33,1	15,0	9,2	73,5	12,9	31,3	32,7	11,2
65-år	47	4,3	14,9	6,4	0,0	72,3	13,8	24,6	17,0	11,1
Huvudman										
Kommunal	821	75,5	40,4	16,4	7,4	73,2	11,4	31,3	34,6	15,6
Fristående	266	24,5	34,6	13,5	3,8	54,5	9,8	21,1	27,3	13,2
Lärarbehörighet										
Ja	328	30,2	36,6	17,4	7,0	71,3	12,8	29,0	29,8	14,0
Nej	759	69,8	40,1	15,0	6,3	67,5	10,3	28,7	34,2	15,4
Antal år i yrket										
Mindre än 1 år	10	0,9	40,0	20,0	10,0	70,0	0,0	40,0	10,0	10,0
1-5 år	144	13,2	45,1	20,8	5,6	66,7	8,3	27,8	28,0	18,5
6-10 år	185	17,0	42,2	16,2	8,6	65,4	10,8	31,4	30,5	17,7
11-15 år	288	26,5	44,4	14,9	5,2	68,4	11,8	29,5	34,8	14,4
16-20 år	164	15,1	32,3	16,5	6,7	70,1	14,0	29,3	35,8	19,4
21 år eller mer	296	27,2	32,4	13,2	6,8	70,9	10,5	26,4	33,9	10,2
Antal år på skolan										
Mindre än 1 år	125	11,5	33,6	17,6	5,6	60,8	9,6	35,2	26,2	13,3
1-5 år	351	32,3	45,0	18,2	6,6	67,5	13,7	31,1	33,6	17,0
6-10 år	206	19,0	41,3	13,6	6,3	62,1	8,7	23,3	31,6	15,9
11-15 år	219	20,1	36,1	16,0	7,8	73,1	11,0	29,7	35,5	15,2
16-20 år	98	9,0	37,8	10,2	5,1	75,5	10,2	22,4	36,5	15,1
21 år eller mer	88	8,1	26,1	13,6	6,8	80,7	9,1	28,4	31,8	6,4

tre förstnämnda sambanden är inte längre statistiskt säkerställda. Detta kan tolkas som att de studerade arbetsvillkoren till stor del överlappar i sin statistiska effekt på stress.

Liknande resultat återfinns även för nedstämdhet. På samma sätt som ovan avspeglas bristande återkoppling från ledningen i en dubbelt så hög risk (RR 2,01) för nedstämdhet jämfört med lärare som upplever ett bra stöd från ledningen. Nedstämdhet är också starkt kopplad till såväl dålig sammanhållning på skolan (RR 2,17) som att känna lågt stöd från sina kollegor (RR 2,21). Likaså visar resultatet på att lärare som befinner sig i en anspänd arbetssituation har en markant högre risk att rapportera nedstämdhet (RR 2,59). Vidare löper lärare som är missnöjda med hur de använder sin arbetstid nästan tre gånger så hög risk att känna sig nedstämda jämfört med sina mer nöjda kollegor (RR 2,90). Vid ömsesidig justering för samtliga arbetsvillkor i Modell 2 reduceras sambandens styrka något, men alla estimat kvarstår som statistiskt säkerställda.

När det gäller lärares allmänna hälsotillstånd visar resultaten i Modell 1 även här på ett liknande mönster: ju ofördelaktigare arbetsvillkor desto sämre hälsa. Lärare som anser att återkopplingen från ledningen är bristande har mer än dubbelt så stor risk att rapportera dålig hälsa (RR 2,35). I de fall där lärare uppger ett lågt stöd från kollegor åtföljs detta av en nästan tre gånger högre risk att rapportera ett sämre hälsotillstånd (RR 2,84). Precis som för stress och nedstämdhet återfinns en högre risk för lärare att rapportera sämre hälsa om de uppger att sammanhållningen på skolan är dålig (RR 1,61), om de befinner sig i en anspänd arbetssituation (RR 2,27) eller om de upplever att arbetstiden inte används till rätt saker (RR 2,95). I den fullt justerade modellen (Modell 2) reduceras estimaten överlag, särskilt för ”bristande återkoppling” och ”dålig sammanhållning” som inte längre är statistiskt säkerställda.

Tabell 4. Samband mellan arbetsvillkor och ohälsa. Resultat från Poisson regressionsanalys presenterat som relativ risk (RR) med 95 % konfidensintervall (n = 1 087).

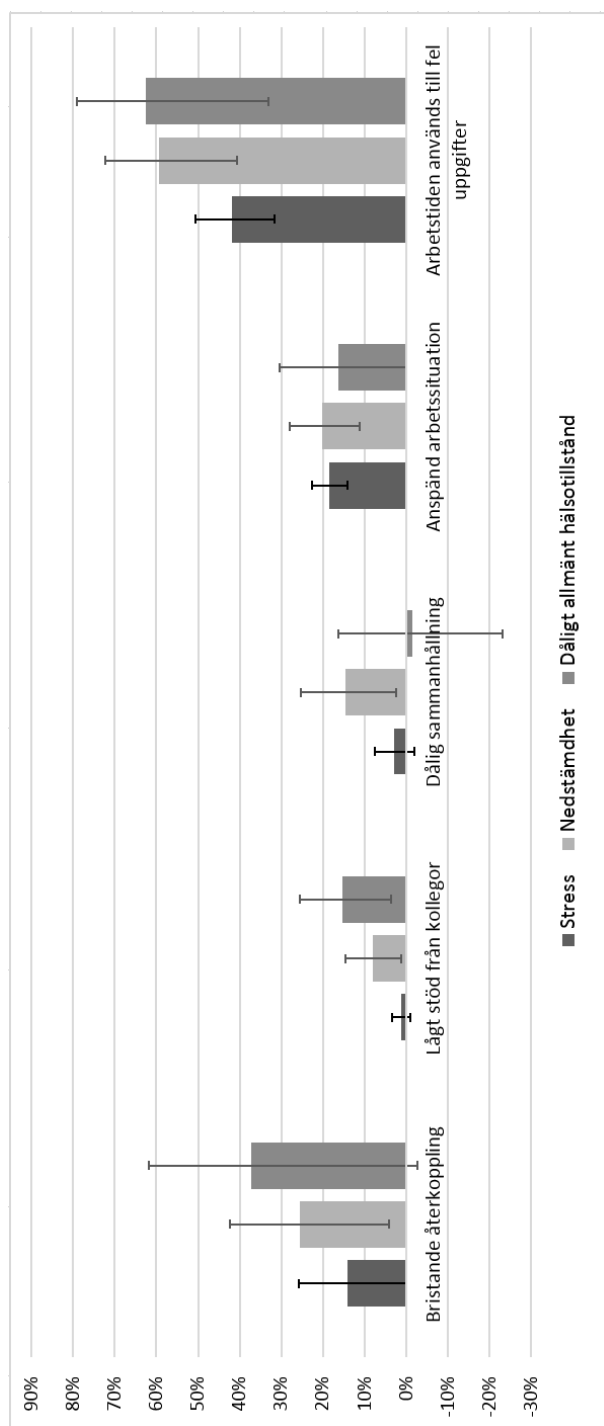
	Stressad		Nedstämd		Dåligt allmänt hälsotillstånd	
	Modell 1 ^a	Modell 2 ^b	Modell 1 ^a	Modell 2 ^b	Modell 1 ^a	Modell 2 ^b
Bristande återkoppling från skolans ledning (Ref = Bra återkoppling från skolans ledning)	1,47***	1,22	2,01***	1,46*	2,35**	1,79
Lågt stöd från kollegor (Ref = Högt stöd från kollegor)	1,34**	1,10	2,21***	1,59**	2,84***	2,38**
Dålig sammanhållning (Ref = God sammanhållning)	1,40***	1,09	2,17***	1,44*	1,61*	0,96
Anspänd arbetssituation (Ref = Icke anspänd arbetssituation)	2,16***	1,83***	2,59***	1,80***	2,27***	1,61*
Arbetstiden används till fel uppgifter (Ref = Arbetstiden används till rätt uppgifter)	2,03***	1,56***	2,90***	2,05***	2,95***	2,17***

p <0,001=***, p<0,01=**, p<0,05=*

^a Justerat för kön, ålder, huvudman, lärarbehörighet, antal år i yrke och antal arbetade år på skolan.

^b Justerat för samtliga ovanstående variabler samt ömsesidig justering av indikatorerna på arbetsvillkor.

Resultatet från beräkningarna av de förklarande fraktionerna redovisas i *figur 2*. Förklarande fraktioner skattades för varje enskild typ av arbetsvillkor i relation till samtliga tre utfall och ger information om vilket utrymme till förbättring som finns om arbetsförhållandena skulle vara optimala. Resultatet tyder på att 42 procent av stressen skulle kunna reduceras om förhållandena ändrades så att alla lärare kände att deras tid användes till rätt uppgifter. På motsvarande vis skulle 19 procent av stressen kunna reduceras om inga lärare befann sig i en anspänd arbetssituation. Vad gäller nedstämdhet tyder resultaten på att hela 60 procent av förekomsten skulle försvinna om det gick att ordna så att lärarnas tid användes till rätt uppgifter, medan en 20-procentig minskning av nedstämdhet skulle kunna uppnås om inga lärare befann sig i en anspänd arbetssituation. Vidare skulle 26 procent av lärare med nedstämdhet potentiellt kunna undvikas om återkopplingen från skolans ledning förbättras, medan 15 procent av nedstämdheten skulle kunna reduceras om sammanhållningen på skolan kunde optimeras. Slutligen tyder våra resultat på att 63 procent av de som uppger dåligt allmänt hälsotillstånd skulle "skonas" om lärare gavs möjlighet att fokusera sin tid på rätt uppgifter. Motsvarande hälsovinst om stödet mellan kollegorna förbättras uppgår till 15 procent. Sammantaget pekar våra analyser på att tidsanvändning har särskilt stor potential för hälsofrämjande insatser bland lärarna.

Figur 2. Förklarande fraktionera (FF) (%) av ogynnsamma arbetsvillkor och ohälsa (n = 1 087). Vertikala linjer representerar 95 % konfidensintervall, p < 0,05. Konfidensintervall som korsar noll innebär att estimatet inte är statistiskt säkerställt.

^a Indikerar hur stor andel av ohälsan som teoretiskt sett skulle reduceras ifall de ogynnsamma arbetsvillkoren skulle elimineras.

DISKUSSION

Syftet med den här studien var dels att undersöka hur lärares arbetsvillkor och ohälsa fördelar sig med avseende på en rad olika bakgrundsfaktorer, dels att se hur centrala aspekter av lärares arbetsvillkor är kopplade till upplevd stress, nedstämdhet och allmänt hälsotillstånd. Dessutom undersöktes hur stor potential det finns att reducera ohälsan om de studerade arbetsvillkoren förbättrades inom lärarkåren.

I linje med tidigare forskning (Anderson & Iwanicki 1984, Antoniou m fl 2006) visar vår studie att det finns en ålderskillnad i upplevelser av stress, där yngre lärare generellt förefaller mer tyngda jämfört med äldre lärare. Som förväntat visar resultaten på att kvinnliga högstadielärare rapporterar mer stress och bedömer sitt allmänna hälsotillstånd som sämre jämfört med manliga högstadielärare. Yrkeserfarenhet verkar också spela stor roll för stress samt upplevelsen av att tiden inte används till rätt saker. Troligtvis känner sig lärare med mer erfarenhet tryggare i sin yrkesroll och har utvecklat mer effektiva strategier för att hantera vardagsstressen i skolan.

Lärare som arbetar på fristående skolor uppger generellt bättre arbetsvillkor och allmänt hälsotillstånd jämfört med lärare i kommunala skolor. Detta fynd har sannolikt sin grund i flera faktorer. Stockholm är den region i landet som har flest fristående skolor (Skolverket 2005:271) och det är väl känt att de mest studiemotiverade och socioekonomiskt starka eleverna i större utsträckning söker sig till dessa skolor (Björklund m fl 2004, Skolverket 2005:271). Det är troligt att lärare vid de skolor som drabbats hårdast av det senaste decenniets skolsegregation utgör en särskilt utsatt grupp då de därtill ställts inför en elevskara som alltmer ”dränerats” på resursstarka och motiverade individer. Vidare består fristående skolor generellt sett av mindre skolklasser, vilket ofta främjar relationen till såväl föräldrar som överordnade (Skolverket 2005:271). Andra förklaringar till fynden kan vara att lärare på fristående skolor har semestertjänst i stället för en ferietjänst och verkar överlag vara mer nöjda med sin anställningsform (Stenlås 2009:6).

Framför allt visar våra resultat att ogynnsamma arbetsvillkor är systematiskt kopplade till olika typer av ohälsa bland högstadielärare i Stockholm. Till viss del överlappar dessa samband, vilket kan förstås som att de undersökta arbetsvillkoren delvis fångar samma aspekter av lärares situation i deras inverkan på hälsa. Två typer av arbetsförhållanden framstod som särskilt starkt kopplade till stress, nämligen att befinna sig i en anspänd arbetssituation och att uppleva att tiden inte används till rätt uppgifter. Gällande övriga hälsoutfall kunde samtliga indikatorer på arbetsvillkor knytas till nedstämdhet, medan endast stöd från kollegor, anspänd arbetssituation och tidsanvändning var signifikant kopplade till lärares allmänna hälsotillstånd i statistisk bemärkelse. Våra fynd är i linje med tidigare

studier som funnit liknande resultat vad gäller en ansträngd arbetssituation och ohälsa (Sann 2003, Santavirta m fl 2007, Van Der Doef & Maes 2002).

Beräkningarna av förklarande fraktioner indikerar att en förbättring av arbetsvillkoren påtagligt skulle kunna reducera ohälsan bland lärare. Genomgående verkar de största vinsterna ligga i att förbättra hur arbetstiden används, något som skulle minska både andelen stressade (42 procent), nedstämda (60 procent) och lärare vars allmänhälsa är förhållandevis låg (63 procent). För stress (19 procent) och nedstämdhet (20 procent) skulle det även finnas en hälsovinst i att eliminera förekomsten av anspända arbetssituationer. Optimala förhållanden med avseende på återkoppling från ledningen, sammanhållning på skolan och stöd från kollegor skulle, enligt beräkningarna, vidare kunna minska nedstämdhet med 26, 15 respektive 8 procent. Som tidigare nämnts måste dock tolkningen av de förklarande fraktionerna göras med försiktighet. Måttet används främst inom epidemiologi och förutsätter kausala samband, vilket troligtvis inte fullt ut är fallet i den här studien (Rockhill m fl 1998). Det bör också understrykas att de förklarande fraktionerna tar fasta på hur hälsoförbättringen skulle ta sig uttryck om lärarna hade en ideal arbetssituation, vilket förstås inte är ett helt och hållet realistiskt scenario. Trots ovan nämnda aspekter ger vår studie en fingervisning om det hälsomässiga förbättringsutrymme som finns för de studerade arbetsvillkoren. Den arbetsmiljöaspekt som tycks rymma den allra största potentialen till hälsoförbättringar i lärarkåren är missnöje med det sätt på vilket lärarna använder sin arbetstid. Detta är något som lärarna själva vittnat om, till exempel att de ofta måste täcka upp för annan skolpersonal, agera vaktmästare eller städpersonal utöver det ytterligare administrativa arbete som tillkommit sedan reformeringarna av den svenska skolan (Läraryrket 2015). Därutöver har reformeringarna och det fria skolvalet skapat ytterligare förändringar som resulterat i att lärare ofta måste prioritera mellan konkurrerande arbetsuppgifter. Den numer konkurrensutsatta skolan ställer också högre krav på lärare som ska locka elever och möta föräldrarnas krav (Aili & Hjort 2010).

Det bör också påpekas att det inte bara är lärarnas arbetsvillkor som förefaller ha försämrats i takt med de förändringar som ägt rum inom den svenska skolan sedan 1990-talet. Även rektorernas arbetssituation har påverkats, med en förhöjd arbetsbörda och otydliga ansvarsvägar. Svenska skolor har präglats av en hög omsättning på rektorer under de senaste åren, vilket tyder på att uppdraget har försvårats (SOU 2014:5). Det finns också uppgifter om att allt fler verksamma rektorer inte har den behörighet som fordras (Zaremba 2011), något som skulle kunna vara en bidragande faktor bakom det missnöje med ledningen som många lärare uppger. Rektorernas arbete har visats ha stor betydelse för såväl elevers studieresultat som arbetsmiljö- och personalfrågor på skolan. Att rektorer arbetar

nära lärarna har också lyfts fram som en viktig förutsättning för att stödja lärarna i deras arbete (SOU 2014:5).

Svagheter med studien

Studien baserar sig på tvärsnittsdata och det går därför inte att fastställa några orsakssamband. Studiens generaliserbarhet begränsar sig till högstadielärare i Stockholm, alternativt lärare i svenska storstäder, och begränsas även av ett relativt stort externt och internt bortfall motsvarande 45 respektive 8,6 procent. Bortfallet var större på fristående (64,8 procent) än på kommunala (48,3 procent) skolor. Därutöver valde 14 fristående skolor att helt avstå från att delta i studien. Framträdande bland dessa skolor är tendensen att inte heller ha rapporterat in 2014 års meritvärde till Skolverkets statistikdatabas Siris. Bland de åtta skolor där sådan information ändå finns tillgänglig framgår att det till stor del rör sig om högpresterande skolor, ofta med internationell och/eller religiös inriktning. Att lärarkyrket kommit att bli ett av de mest stressfyllda arbetena i Sverige idag (Björklund m fl 2004, Lärarförbundet 2015) har med stor sannolikhet påverkat svarsfrekvensen. Stressade och utarbetade lärare är troligtvis överrepresenterade i det externa bortfallet, något som kan antas leda till en underskattning av de samband som presenterats i studien. Ett bland många citat från feedback-rutan i vår enkät löd: ”Om jag mått sämre hade jag inte orkat svara på enkäten, m.a.o. det är bara de som orkar svara som gör det. De som mår sämre får ni inte svar ifrån, tyvärr”. Det faktum att studien baseras på självrapporterade uppgifter innebär också att svaren kan ha påverkats av respondenternas dagsform eller minnesfel.

SLUTSATS

Vår studie bidrar till en fördjupad kunskap kring högstadielärares situation genom att ta ett samlat grepp kring en rad centrala aspekter av deras arbetsvillkor och visa på systematiska skillnader i villkor som kan kopplas till hälsa. Unikt i sammanhanget är också studiens fokus på hur stress, nedstämdhet och allmän ohälsa bland lärare skulle kunna reduceras, med resultat som tyder på att det största potentiella förbättringsutrymmet verkar finnas i förhållanden som rör lärarnas arbetstid. Att lärare som ägnar sin arbetstid åt uppgifter som de anser ligger utanför yrkesrollen rapporterar mer ohälsa ger underlag att från utbildningspolitiskt håll titta närmare på möjliga lösningar. Här är det knappast nya reformer som behövs, utan snarare mer resurser till skolan som möjliggör en omfördelning av arbetsuppgifter från lärare till annan skolpersonal. Bland det som lärarna i vår studie angav att de ägnade sig åt på arbetstid och som de ansåg låg utanför deras yrkesroll var dels praktiska och administrativa uppgifter (till exempel frånvaroregistrering, materialbeställning, teknisk problemlösning, kopiering, städning och lokalbokning), dels psykosociala elevfrågor (till exempel att agera kurator och

socialarbetare, att medla mellan föräldrar samt att få ordning på stökiga klasser). Inte alla, men åtminstone en del av dessa uppgifter borde kunna skötas av exempelvis skolexpeditionen, vaktmästeriet och elevhälsovården, förutsatt att dessa var tillräckligt bemannade. Om lärare i högre utsträckning gavs tid att ägna sig åt yrkets centrala arbetsuppgifter – till exempel undervisning av elever – så skulle deras stressnivåer och allmänna hälsotillstånd märkbart kunna förbättras. Detta skulle sannolikt också ge bättre förutsättningar till lärande bland eleverna, något som därmed borde göra frågan om lärarnas arbetsvillkor till en given utgångspunkt i arbetet med att bryta trenden av försämrade utbildningsresultat i den svenska skolan.

REFERENSER

- Aili C, Hjort K (2010): "Prioriteringskompetens. Konkurrerande välfärdsprinciper och nya krav på lärarprofessionen." I: Brante G, Hjort K (red): *Dilemman i skolan – Aktuella utmaningar och professionella omställningar* (s 8–24). Mölnlycke: Elanders Sverige AB.
- Anderson MB, Iwanicki EF (1984): "Teacher motivation and its relationship to burnout." *Educational Administration Quarterly*, 20(2)109–132.
- Antoniou AS, Polychroni F, Vlachakis AN (2006): "Gender and age differences in occupational stress and professional burnout between primary and high-school teachers in Greece." *Journal of Managerial Psychology*, 21(7)682–690.
- Arbetsmiljöverket (2001:2): *Negativ stress och ohälsa. Inverkan av höga krav, låg egenkontroll och bristande socialt stöd i arbetet*. Stockholm: Statistiska centralbyrån. ISBN 91-618-1096-7.
- Arbetsmiljöverket (2012:5): *Arbetsorsakade besvär 2012*. Arbetsmiljöstatistik Rapport 2012:5. Stockholm: Statistiska centralbyrån. ISSN 1652-1110.
- Arbetsmiljöverket (2014:4): *Arbetsorsakade besvär 2014*. Arbetsmiljöstatistik Rapport 2014:4. Stockholm: Statistiska centralbyrån. ISSN 1652-1110.
- Björklund A, Edin PA, Fredriksson P, Krueger A (2004): *Education, equality and efficiency – An analysis of Swedish school reforms during the 1990s*. IFAU rapport 2004:1. Uppsala: IFAU. ISSN 1651-1158.
- Bonde JP (2008): "Psychosocial factors at work and risk of depression: A systematic review of the epidemiological evidence." *Occup Environ Med*, 65(7)438–445.
- Cameron AC, Miller DL (2015): "A practitioners guide to cluster-robust inference." *The Journal of Human Resources*, 50, 317–372.
- Cohen S, Syme SL (1985): *Social support and health*. Florida: Academic Press, Inc.
- Fjell Y, Österberg M, Alexanderson K, Karlqvist L, Bildt C (2007): "Appraised leadership styles, psychosocial work factors, and musculoskeletal pain among public employees." *Int Arch Occup Environ Health*, 81(1)19–30.
- Greenland S, Drescher K (1993): "Maximum likelihood estimation of attributable fraction from logistic regression." *Biometrics*, 49, 865–872.
- Holmlund H, Häggbloom J, Lindahl E, Martinson S, Sjögren A, Vikman U, Öckert B (2014:25): *Decentralisering, skolval och friskolor: Resultat och likvärdighet i svensk skola*. IFAU Rapport. ISSN 1651-1158.
- Härenstam A, Marklund S, Berntson E, Bolin M, Ylander J (2006:4): *Understanding the organisational impact in working conditions and health*. Arbete och Hälsa. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Jacobsson C, Pousette A, Thylefors I (2001): "Managing stress and feelings of mastery among Swedish comprehensive school teachers." *Scandinavian Journal of Educational Research*, 45(1)37–53.
- Johnson JV (1986): "The impact of workplace social support, job demands and work control upon cardiovascular disease in Sweden." *Dissertation Abstracts International*, 47.
- Karasek R, Theorell T (1990): *Healthy work. Stress, productivity and the reconstruction of working life*. New York: Basic Books.
- Kyriacou C (2001): "Teacher stress: Directions for future research." *Educational Review*, 53(1)27–35.

- Läraryrket (2014): Sjuktalet ökar hos grundskole- och gymnasielärare. Hämtad 2014-09-22 från: www.lararforbundet.se/artiklar/sjuktalet-okar-hos-grundskole-och-gymnasielarare
- Läraryrket (2015): *Hur skolpolitiken påverkar lärares hälsa. Om sambandet mellan politiska beslut och de stigande sjuktalet bland lärare*. Rapport 2015-02-02. Stockholm: Läraryrket.
- Marmot M, Friel S, Bell R, Houweling T, Taylor S (2008): "Closing the gap in a generation: Health equity through action on the social determinants of health." *Lancet*, 372, 1661–1669.
- McCarthy CJ, Lambert RG, Reiser J (2014): "Vocational concerns of elementary teachers: Stress, job satisfaction, and occupational commitment." *Journal of Employment Counseling*, 51(2)59–74.
- Nieuwenhuis K, Bruinvels D, Frings-Dresen M (2010): "Psychosocial work environment and stress-related disorders, a systematic review." *Occup Med (Lond)*, 60(4)277–286.
- Nordström Skans O, Åslund O (2010:4): *Etnisk segregation i storstäderna – Bostadsområden, arbetsplatser, skolor och familjebildning 1985–2006*. Institutet för Arbetsmarknadspolitisk Utvärdering, Rapport 2010:4. Uppsala: IFAU.
- Rockhill B, Newman B, Weinberg C (1998): "Use and misuse of population attributable fractions." *American Journal of Public Health*, 88(1).
- Sann U (2003): "Job conditions and wellness of German secondary school teachers." *Psychology & Health*, 18(4)489–500.
- Santavirta N, Solovieva S, Theorell T (2007): "The association between job strain and emotional exhaustion in a cohort of 1,028 Finnish teachers." *British Journal of Educational Psychology*, 77, 213–228.
- Siegrist J (2002): "Effort-reward imbalance at work and health." *Historical and current perspectives on stress and health*, 2, 261–291.
- Skolverket (2005:271): *Skolor som alla andra? Med fristående skolor i systemet 1991–2004*. Rapport 271. Stockholm: Skolverket. ISSN: 1103-2441.
- Skolverket (2006:282): *Lusten och möjligheten. Om lärares betydelse, arbetssituation och förutsättningar*. Rapport 282. Stockholm: Edita. ISSN: 1103-2421.
- Skolverket (2013:385): *Lärares yrkesvardag. En nationell kartläggning av grundskolelärares tidsanvändning*. Hämtad från: http://www.skolverket.se/om-skolverket/publikationer/visa-enskild-publikation?_xurl_=http%3A%2F%2Fwww5.skolverket.se%2Fwtpub%2Fws%2Fskolbok%2Fwpubext%2Ftrycksak%2Fblob%2Fpdf%3D3001.pdf%3Fk%3D3001. Hämtdatum 2014-09-24.
- SOU (2014:5): *Staten får inte abdikera – Om kommunaliseringen av den svenska skolan*. Stockholm: Elanders Sverige AB. ISBN: 978-91-38-24069-4.
- Stansfeld S, Candy B (2006): "Psychosocial work environment and mental health – A meta-analytic review." *Scand J Work Environ Health*, 32(6)443–462.
- StataCorp (2013): *Stata statistical software: Release 13*. College Station, TX: StataCorp LP.
- Stenlås N (2009:6): *En kär i kläm – Lärarkyrkan mellan professionella ideal och statliga reformideologier*. Rapport till Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi. Stockholm: Regeringskansliet.
- Söderfeldt M, Söderfeldt B, Ohlson CG, Theorell T, Jones I (2000): "The impact of sense of coherence and high-demand/low-control job environment on self-reported health, burnout and psychophysiological stress indicators." *Work & Stress*, 14(1)1–15.
- TCO (2013:a): *Lärare mest pressade visar nya fakta i TCO:s stressbarometer*. Hämtad från: <http://www.tco.se/Aktuellt/Pressmeddelande/pres2013/Larare-mest-pessade-visar-nya-fakta-i-TCOs-stressbarometer/> Hämtdatum 2014-10-01.
- TCO (2013:b): *TCO granskar stressbarometern 2013 #05/13. Rapport nr 6 (författare: Fromm J)*.
- Theorell T (2003): *Är ökat inflytande på arbetsplatsen bra för folkhälsan? Kunskapssammanställning*. Stockholm: Statens folkhälsoinstitut.
- Van Der Doef M, Maes S (2002): "Teacher-specific quality of work versus general quality of work assessment: A comparison of their validity regarding burnout, (psycho)somatic well-being and job satisfaction." *Anxiety, Stress & Coping*, 15(4)327–344.
- Westman M, Etzion D (1999): "The crossover of strain from school principals to teachers and vice versa." *Journal of Occupational Health Psychology* 4(3)269–278.
- Zaremba M (2011): "Sverige har slutat undervisa." Så förlorade lärarna sitt yrke. *DN Kultur 2011-04-12*. Hämtad från: <http://www.dn.se/kultur-noje/sverige-har-slutat-undervisa-sa-forlorade-lararna-sitt-yrke/> Hämtdatum 2015-07-06.
- Zou G (2004): "A modified poisson regression approach to prospective studies with binary data." *American Journal of Epidemiology*, 159(7)702–706.